

ÖJENİ VE SAĞLAM BEDENLİLİK

Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU*

ÖZ

Bu çalışma, öjeni ile sağlam bedenlilik ideolojisi arasındaki paralellikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada, öjeni düşüncesinin ortaya çıkışına ve öjenik politikalara ve pratiklere değinilmekte, öjeni ile sağlam bedenlilik ideolojisi arasındaki benzerliklere dikkat çekilmektedir. Bilimin de katkısıyla insan bedeninin kusursuzlaştırılabileceğine inanan ve fiziksel veya zihinsel açıdan “anormal,” “kusurlu,” “zayıf” olarak nitelendirilen insanları ayıklayarak sağlıklı, sağlam bedenli, üstün addedilen yurttaşlardan müteşekkil bir toplum kurgusunu paylaşan öjeni düşüncesi ve sağlam bedenlilik ideolojisinin, “engelli” olanı ötekileştiren, değersizleştiren, dışlayan ve ayrımcılığa maruz bırakan inşalar olduğu öne sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Öjeni, Yeni Öjeni, Sağlam Bedenlilik, Engellilik.

EUGENICS AND ABLE-BODIEDNESS

ABSTRACT

This study aims to put forth parallels between eugenics and the ideology of able-bodiedness. Accordingly, in the study, the emergence of eugenics, the eugenic politics and practices and the similarities between eugenics and the ideology of able-bodiedness are included. It is argued that eugenics and the ideology of able-bodiedness are constructs which otherize, devalue, exclude and discriminate the disabled, sharing the belief in perfecting human body with the help of science and a fantasy of a society composed of healthy and able-bodied people by eliminating those considered both physically and mentally “abnormal,” defective” and “weak.”

Keywords: Eugenics, New Eugenics, Able-Bodiedness, Disability.

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğretim üyesi, aytemur_n@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7561-3843.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2020 Güz, sayı: 30, ss. 115-133

Makalenin geliş tarihi: 23.09.2020

Makalenin kabul tarihi: 12.10.2020

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Autumn 2020, issue: 30, pp.: 115-133

Submission Date: 23 September 2020

Approval Date: 12 October 2020

ISSN 2618-5784

Giriş

Tarihte yapılacak bir yolculuk, insanların fiziksel ve zihinsel özelliklerinden yola çıkılarak gerek topluluk içinde gerekse farklı topluluklar arasında eşitsizlik ve hiyerarşi yaratacak biçimde yapılan sınıflandırmaların oldukça eski olduğunu gösterecektir. Bu özelliklerin ve farklılıkların kalıtsal olabileceği düşüncesinden yola çıkan bazı yaklaşımlar -ki öjeni bunlardan birini oluşturmaktadır- “insan bedeninin kusursuzlaştırılabileceği” inancı ve “doğum kusurlarını azaltma”¹ isteğiyle “kusurlu” olanları/istenmeyenleri elimine etme -veya çoğalmalarını engelleme- politikalarını birleştirerek insan soyunu “islah etme”yi, “iyileştirme”yi amaçlamıştır. Burada temel sorun, söz konusu benzerlik ve farklılıklardan yola çıkılarak yapılan sınıflandırmaların, insanlar arasında “normal” ve “ideal” olarak tanımlanana referansla bir eşitsizlik ve hiyerarşi yaratması, “aşağı,” “geri,” “anormal” addedilenin -çoğu kez “üstün” ve “ayrıcalıklı” olana “tehdit” ilan edilerek- yaşam alanlarının daraltılmasıdır.

Bu çalışmada, bu yaklaşımların çarpıcı bir örneğini teşkil eden öjeni düşüncesi ele alınacak, öjeni ile sağlam bedenlilik ideolojisi arasındaki paralellikler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, çalışmada öjeni düşüncesinin kısa bir tarihçesine ve temel argümanlarına yer verilecek; ardından günümüzdeki öjeni tartışmalarına -ve öjenik pratiklere- değinilerek öjenileyle sağlam bedenlilik ideolojisi² arasındaki paralelliklere dikkat çekilecektir. “Kusurlu,” “anormal” olarak nitelendirilen ve soyu “tehdit” ettiği düşünülen insanları “ayıklayarak” ırkın islahını ve sağlıklı/sağlam bedenli nesillerin yetiştirilmesini hedefleyen öjeni düşüncesinin tıpkı sağlam bedenlilik ideolojisindeki gibi bir “normal beden” kavramı içerdiği ve “sakat beden” kavramı yarattığı³; engelli olanın “kusurlu,” “eksik,” “aşağı” olarak damgalanması, görünmez kılınması, üreme haklarından yoksun kılınmaya çalışılması hatta onlara yaşama hakkı tanınmaması açısından sağlam bedenlilik ile önemli paralellikler arz ettiği öne sürülecektir.

¹ Lennard J. Davis, “Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011a, s. 196.

² Sağlam bedenliliği, insanları “sağlam bedenli” ve “engelli” olarak sınıflandıran ve sağlam bedenlileri “üstün” ve “muktedir” engellileri ise tabi kılan, hayatın bütün alanlarını sağlam bedenliler lehine ve engellileri dışlayacak biçimde örgütleyen ve bunu “doğal” ve “evrensel” addederek “sakatlayıcı” çevre ve yapıların yeniden üretilmesinde rol oynayan bir ideoloji olarak tanımlamak mümkündür (Nuran Aytemur Sağıroğlu, “Sağlam Bedenlilik İdeolojisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, no.2 (2017), s. 165).

³ Davis, a.g.e., s. 193.

Öjeni

Yunanca “iyi doğmuş” ya da “iyi tür” anlamına gelen *eugenes* kelimesinden türetilmiş olan öjeni (*eugenics*) genel olarak “insan soyunun ıslahı”yla ilgili görüşleri ifade etmektedir.⁴ Daha ayrıntılı bir tanımlama ise, öjeninin “seçici üreme ve istenmeyen bireylerin elimine edilmesi yoluyla bir ırkın ya da nüfusun kalıtsal niteliklerini değiştirmenin mümkün ve istenilir olduğunu iddia eden doktrin” olduğudur.⁵ Öjeni, bilimin insanlığın bütün sorunlarına çözüm olacağı inancının geniş kabul gördüğü bir dönemde bir bilim olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. ⁶ Terim, 1883 yılında, Charles Darwin’in “doğal ayıklanma yoluyla evrim” kuramını⁷ keşfeden -ki kendisi aynı zamanda Charles Darwin’in kuzenidir- ve hayatın güçlü olanların hayatta kalacağı, diğerlerinin yok olacağı bir mücadele olduğu şeklinde özetlenebilecek Sosyal Darwinizm’den⁸ etkilendiği açık olan Sir Francis Galton⁹ (1822-1911)

⁴ Ayça Alemdaroğlu, “Öjeni Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, der.: Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İletişim, İstanbul 2002, s.417; Murat Arpacı, “Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 17, Bahar, 2014, s. 140.

⁵ Joan Hume, “Disability, Feminism and Eugenics: Who has the right to decide who should or should not inhabit the world?”, Women’s Electoral Lobby National Conference, University of Technology, Sydney, 26 Ocak 1996. wwda.org.au/issues/eugenic/eugenic1995/eugen/

⁶ Lombardo, Paul A. Lombardo, “Disability, Eugenics, and the Culture Wars”. *Saint Louis University Journal of Health Law & Policy*, 2(1), 57-79. https://www.slu.edu/law/academics/journals/health-law-policy/pdfs/issues/v2-1/lombardo_article_0.pdf

⁷ Bu nedenle, öjeni, “dönemin en kabul gören biyoloji kuramı olan Darwin’in evrim kuramına dayalı uygulamalı biyoloji” olarak da nitelendirilebilmektedir (Farrall 1985, s. 55’den aktaran Davis 2011a, s. 193).

⁸ Sosyal Darwinizm, biyolojik evrim kuramını toplumlara uygulayan, bir başka deyişle insan topluluklarının evrimini doğal ayıklanma yasasıyla açıklayan Herbert Spencer (1820-1903) tarafından geliştirilmiştir. Sınırsız bir rekabet ortamında hayatta kalabilmenin “savaşım”a ve “irade gücü”ne dayandığını öne süren Spencer, geçmişte askeri savaşların “aşağı ırklar”ı yok ederek öjenik bir etki yaratırken, sanayi toplumlarında zayıfların ayıklanmasının “endüstri savaşı” dolayısıyla gerçekleşeceğine inandığından -ki ona göre, kendi sağlıklarını düşünüp gerekeni yapamayacak kadar “aptal” insanların, bunun sonuçlarına katlanması gerekmektedir- devletin bu savaşa müdahalesi anlamına gelen ve istenmeyen sonuçlar doğuracak olan reformları doğal ayıklanma yasalarına aykırı bularak karşı çıkmıştır. Bu görüşleri, her ne kadar doğrudan ırkçı olarak nitelendirilmese de Spencer’in ırklar arası eşitsizliği ve öjenik düşünceleri barındıran bir yaklaşım sergileyerek “rekabetçi” dünya görüşünün, üzerinde ırkçı düşüncelerin de yeşerebileceği sosyolojik ve felsefi temellerini döşediği şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır. (Alaeddin Şenel, *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*, Bilim ve Sanat, Ankara 1993, ss. 59-61)

⁹ Terim, ilk kez Galton tarafından kullanılmış olmakla birlikte, öjeni düşüncesinin izlerinin “üstün soy yetiştirme” amacı doğrultusunda “üstün niteliklilere üreme ayrıcalıkları” tanırken -ki bunu “Metaller Mitozu”nda “üstün” kadın ve erkeklerin evlendirilmesi gerekliliğine işaret etmesinde görmek mümkündür- “zayıfların

tarafından icat edilmiştir.¹⁰ Ancak Galton'dan bahsetmeden önce, bir parantez açıp kısaca Darwin'in kuramına değinmekte yarar vardır. İngiliz klasik iktisatçısı Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) rekabet konusundaki görüşlerinden yola çıkan Darwin, canlılar arasında kıt kaynaklar için yapılan bir yaşam savaşı olduğunu ve bu savaşta farklı çevrelere en iyi uyum gösterenlerin yaşamlarını sürdürdüğü, uyum sağlayamayanların ise elendiği bir "doğal ayıklanma" sürecinden söz eder. Bir başka deyişle, "türlerin ve ırkların evrim ve farklılaşma süreci, farklı çevrelere uyum yolunda doğal ayıklanma ile gerçekleşmektedir."¹¹ Burada konumuz açısından önemli olan, Darwin'in insan türünün yalnızca "biyolojik evrimi"nin değil, "toplumsal, düşünsel, moral evrimi"nin de "yaşam savaşında doğal ayıklanma yasasının ürünü olduğunu" ifade etmesi ve ırkçı, Sosyal Darwinçi öğretilere temel oluşturmasıdır.¹² Lennard J. Davis de Darwin'in "en uygun olanların evrimsel üstünlüğü" anlayışıyla öjeninin, "ileriye doğru gelişim"le de beden kusursuzlaştırılabileceği düşüncesinin temellerini attığına ve engellileri doğal ayıklanmayla aşılması gereken "evrimin kusurları" olarak nitelendirerek öjeni düşüncesiyle yakınlığına dikkat çekmektedir.¹³ Galton'a dönecek olursak; fiziksel özellikler yanında yetenek ve karakterin de kalıtımla belirlendiği düşüncesinden yola çıkan Galton, İngiltere'de 300 ailenin soyağacını incelediği 1869 tarihli Kalıtsal Deha (*Hereditary Genius*) adlı eserinde dahi nitelikli kişilerin, birbirleriyle akraba olan birkaç aileden çıktıklarını -ki bunlar dar bir çevre oluşturmaktadır- kanıtlamaya çalışmış; ırklar arasında "yetenek farklılıkları" bulunduğunu, "zencilerin beyazlardan ... iki basamak aşağı" olduğunu, "Manş'ın ötesindeki halkların berisindeki halklardan daha geri" olduğunu öne sürmüştü¹⁴ ve "İngiliz aydınlarını, diğer halkların genişleyerek, 'beyaz ırk' tehdit etmesinden nasıl kurtarılabilirliği" konusunda aydınlatmaya çalışmıştır.¹⁵ İnsanlığın bilim sayesinde ilerleyeceği inancıyla doğanın düzenine boyun eğmek yerine harekete geçerek "ırksal nitelikleri iyileştirme"yi¹⁶

üremelerini sınırlandırması" hatta "kusurlu doğanlara yaşama hakkı tanımaması," "soyun üstünlüğünün korunması" ve "soy saflığı" nı savunan görüşleriyle Platon'a kadar sürülebileceği belirtilmektedir. (Şenel, a.g.e., ss. 50-51)

¹⁰ Arpacı, a.g.e., s; 143; Hume, a.g.e.

¹¹ Şenel, a.g.e., s.20.

¹² A.g.e., s.21.

¹³ Davis, a.g.e., s. 193.

¹⁴ Şenel, a.g.e., s.64.

¹⁵ Sinan Özbek, *Irkcılık*, Bulut, İstanbul 2003, ss.55-56.

¹⁶ Sir Francis Galton, *Essays in Eugenics*. The Eugenics Education Society, London 1909, s.18.

<https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/1004/Essays%20in%20Eugenics%20-%20Galton%20-%20Part%201.pdf;jsessionid=8CC637DA3C9B33DFDB8ADBC20262291?sequence=1>

hedefleyen Galton, bu alandaki çalışmalarıyla 1909'da şövalyelik nişanı almış, bir yıl sonra da Copley Madalyası'na -ki bu, Kraliyet Cemiyeti'nin en yüksek nişanıdır- layık görülmüştür.¹⁷

Öjenistler, Galton'a referansla "kalıtımın insanların bedensel ve ruhsal niteliklerinin ana belirleyicisi olduğu"nu ve "kalıtsal hastalıkların iyileştirilemeyeceğini, ancak üremenin kontrol edilmesiyle ırkın sağlığının korunabileceğini" öne sürmüşlerdir.¹⁸ Bu çerçevede, Galton'un icadı, "üstün" addedilen kesimlerin üremesini teşvik edip "istenmeyen" kesimlerin üremesini engelleyerek -örneğin, zorla kısırlaştırma politikalarıyla- nüfusun iyileştirilmesini ve ilerlemesini amaçlayan iktidarlara ilham kaynağı olmuş; bir yandan milliyetçi-ırkçı hareketlerin yükselişine eşlik etmiş, diğer yandan modern kamu sağlığı ve nüfus siyasetinin bileşenlerinden birini oluşturmuştur.¹⁹ Galton'un Sosyal Darwinizm yaklaşımı, ekonomik sorunların yaşandığı dönemde yazılarında sıkça "zihinsel yeti kaybı olan kişilerin yarattığı tehlike ve yük"ten bahseden ve "toplumun bu tehlikelerden korunması" gerektiğine işaret eden kurum yetkilileri tarafından da "kendi otoritelerini meşrulaştırmak ve güçlendirmek" üzere benimsenmiş ve "kusurlu" doğan bebeklerin hayatlarını kurtaracak tedavilerden -bizzat doktorlar tarafından- mahrum bırakılarak ölümlerinin kolaylaştırılmasına katkıda bulunmuştur.²⁰

119

"Öjeninin tarihsel seyrini bir yönüyle milliyetçi-ırkçı hareketlerin bir ürünü" olarak okumak mümkündür.²¹ Gerçekten de basitçe "soyu iyileştirme" olarak nitelendirilebileceğimiz öjeni, ırklar arasında fiziksel özelliklere dayanarak bir hiyerarşi kuran ve "üstün soy" yetiştirme hedefi doğrultusunda "üstün" olarak tanımlananların üremelerini savunarak onları ayrıcalıklı kılan ırkçılıkla yakın ilişki içerisindedir. Alemdaroğlu'na göre, "öjenizmin tıp söyleminin prestiji ile donanmış, bir tür ırkçılık" olarak nitelendirilmesi, ırk sağlığına verilen önemden ziyade ırkların "hiyerarşik olarak algılanması"ndan kaynaklanmaktadır.²² (Ayrıca öjenizme temel oluşturan Sosyal Darwinizmin hayatı "milletler/ırklar arası mücadele" olarak gördüğü de unutulmamalıdır.²³) Bu, aynı zamanda, öjeni düşüncesiyle sağlam bedenlilik ideolojisinin ortak noktalarından biridir. Şöyle ki; nüfusun "sağlıklı" kesimlerinin çoğaltılmasını,

¹⁷ Davis, a.g.e., s.198.

¹⁸ Alemdaroğlu, a.g.e., s.417.

¹⁹ Arpacı, a.g.e., ss.140-141.

²⁰ David L. Braddock ve Susan L. Parish, "Sakatlığın Kurumsal Tarihi", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.140.

²¹ Arpacı, a.g.e., s.140.

²² Alemdaroğlu, a.g.e., s.417.

²³ A.g.e., s.415.

Öjeni ve Sağlam Bedenlilik
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU

“sağlıksız” olanların azaltılmasını amaçlayan öjeni düşüncesi, tıpkı sağlam bedenlilik ideolojisinde olduğu gibi bir “normal beden” -ki bunu “sağlıklı” ve “sağlam bedenli” olarak okumak mümkündür- kavramı içermekte, bunun “öteki”si olarak da “sakat beden” kavramını yaratmaktadır.²⁴ Tam da bu noktada, Avrupa dillerine 19. yüzyılda giren “norm”²⁵ kavramını yaratan ve topluma bir tür “normallik” kıstası dayatan istatistik ile öjeni arasındaki bağa dikkat çekmekte yarar vardır. İlk istatistikçilerin -Galton da bunlardan biridir- hemen hemen tamamının “öjeni yanlısı” olmakta ortaklaştıklarına işaret eden Davis, “istatistik bilimi ile öjeninin amaçları arasında sembiyotik bir ilişki” olduğunu ve her ikisinin de “topluma bir norm kavramı, özellikle de normal bir beden kavramı sokar[ak] ... fiilen sakat beden kavramını yarat[tığını]” belirtir. “Norm” kavramının, “nüfusun çoğunluğunun bir şekilde normun parçası olmak zorunda olduğunu ya da olması gerektiğini” ima ettiği göz önünde bulundurulduğunda, nüfusun “norm” ve “norm dışı” olarak tasavvur edilmesinin -öjeninin de amaçladığı- “standart olmayan[ın] norma uydur[ulması] girişimi”yle sonuçlanacağı aşıkardır.²⁶ Bu çerçevede, Darwin’in evrim kuramına dayanan öjeni, “normdan sapma”yı temsil eden ve evrimin doğal ayıklanmayla aşılması gereken “kusurları” olarak nitelendirilen ve “istenmeyen” kesimlerinin - “kusurlular”ın- elimine edilmesi gerektiğini savunarak “sağlıklı” ve “sağlam bedenli” olanı “norm” ya da “normal,” engelli olanı ise “anormal” kabul eden sağlam bedenlilik ideolojisiyle paralellik arz etmektedir.²⁷

Öjenik politikalara ve öjenik hareketlere ilk olarak 19. yüzyıl sonları Britanya’sında ve ABD’de rastlanmaktadır. Joan Hume, engelli hakları perspektifinden bakıldığında, Britanya ve ABD’deki öjenik hareketlerin birbiriyle ilişkili birkaç korkuya yanıt olarak ortaya çıktığına dikkat çeker. Bunlar; engellilere yönelik insani bakımın onların sakatlıklarını çocuklarına da geçirecekleri için “ırkı kuvvetten düşüreceği,” yalnızca zihinsel ve fiziksel hastalıklar ya da başka kusurların değil, “yoksulluk, suç, fuhuş, alkolizm ve diğer toplumsal sorunların” kalıtsal olduğu ve genetik olarak “daha aşağı” olan insanların “daha üstün” olanlara göre daha hızlı çoğaldığı ve sonunda onların yerini alacağına ilişkin korkulardır.²⁸ Öjeni hareketi de bütün sakatlıkların

²⁴ Davis, a.g.e., s.193.

²⁵ Elbette burada biyoiktidarla iktidarın belirlediği normların yasanın önüne geçtiğini ve bireylerin bedeni üzerinde etki eden biyoiktidarın bireyleri norma uymaya zorlayarak bir “normalizasyon toplumu” yaratmayı amaçladığını öne süren Foucault’yu anmadan geçmemek gerekir (Ferda Keskin, “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito*, 6-7 (1996), s. 122.

²⁶ Davis, a.g.e., ss. 192-193.

²⁷ A.g.e., ss.193-194.

²⁸ Hume, a.g.e.

kalıtsal olduğu ve “yetersiz olanlar”ın –zihinsel engelliler, epilepsi hastaları, körler ve sağırılar bu gruba dahil edilmektedir- soyunun tükenmesi gerektiği şeklinde bir düşünceye dayanmaktadır. Hume’a göre, öjeni hareketinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken ise 19. yüzyılda hüküm süren ve “teknolojik ve toplumsal manipülasyon”, kalıtıma dair artan bir kavrayış ve cerrahi kısırlaştırma teknikleriyle “insan mükemmelliği”ne ulaşılabilceği şeklindeki yaygın bilimsel varsayımdır.²⁹ Öjeni hareketinin yaptığı sözde bilimsel araştırmaların sonuçları, kısırlaştırma ve bazı evliliklerin yasaklanmasına³⁰ ilişkin düzenlemelere destek ve meşruluk sağlamak amacıyla propaganda kampanyalarında sıklıkla kullanılmıştır.³¹

Öjeni, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında hayata geçirilen nüfus politikalarının da önemli bileşenlerinden biri olmuştur.³² Bu anlamda, biyopolitikayla öjeni arasında bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Şöyle ki; öjeni -ki öjeni, “istatistikler, demografiler, tıbbileştirme, kısırlaştırma” gibi biyoiktidar tekniklerinden biridir³³- nüfuslar üzerinde uygulanan biyopolitikanın bir boyutu olarak karşımıza çıkmış, bireysel haklar olan evlenme ve üreme, modern tıp söyleminin de katkısıyla, devletin kontrolüne maruz bırakılmıştır³⁴ -ki Alemdaroğlu’nun da belirttiği gibi, “devlet, öjeni siyasetinin temel aktörüdür” ve öjeni siyasetinin uygulanması ve meşruiyet zemini kazanması açısından varlığı zorunludur.³⁵ Bu çerçevede, “genetik, sağlık, zeka ve karakter” arasında bir ilişki kurarak ırklar arasında bir hiyerarşi yaratan öjeni, devlet politikalarına da eklenilerek beden ve nüfus üzerinde denetimlerden “hakim kılınmak istenen ırkın fiziksel ve kültürel egemenliğini yayacak hukuksal ve siyasal düzenlemelere” kadar pek çok alanda işlevsel hale gelmiştir.³⁶ Nüfusun ve bedenin “normalleştirici söylemler, tıp, aile” gibi “mikro” ve devlet ve kurumları gibi “makro” düzeylerde “siyasallaşması” ve “tıbbileşmesi” gerçekleşmiş; “homojen bir toplum yaratma arzusu,” öjenik

²⁹ A.g.e.

³⁰ Burada, Alexander Graham Bell’in sağırılar arasında evliliğe -ve işaret dilinin kullanılmasına- açıkça karşı çıkanlar arasında yer aldığını belirtmek gerekir (Braddock ve Parish, a.g.e., ss.140-141). Bell, öjeni teriminin Galton tarafından ilk kez kullanıldığı yıl olan 1883’te yaptığı öjeni yanlısı konuşmasında “sağır dilsizler arasında sağır dilsizleri eş olarak seçme eğilimi”nin, “sağır insanlar ırkı yaratma” tehlikesinden söz etmiştir (Davis, a.g.e., s. 194).

³¹ Pernick, 1996’dan aktaran Braddock ve Parish, a.g.e., s. 135.

³² Arpacı, a.g.e., ss. 140-141.

³³ Tobin Siebers, “Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşacılıktan Bedenin Yeni Gerçekçiliğine”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 84.

³⁴ Alemdaroğlu, a.g.e., ss. 415-416.

³⁵ A.g.e., s. 420.

³⁶ Arpacı, a.g.e., s. 141.

Öjeni ve Sağlam Bedenlilik
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU

kaygılara güçlü bir zemin sunan kamusal hijyen, beden terbiyesi, kamu sağlığı gibi nüfus ve beden politikalarının artmasına yol açmıştır.³⁷ Bu çerçevede, insan bedenini “korunması ve işletilmesi” gereken bir “sermaye”³⁸ olarak gören öjenistler için “sağlıklı” -ki bunu “sağlam bedenli” olarak okumak gerekir- nüfus/ulus yetiştirmek bir “milli dava”ya³⁹ dönüşmüştür; öjenizmin önemli bir boyutunu, toplum sağlığını iyileştirmek, halkı hijyen, sağlık ve üreme konularında bilinçlendirmek ve sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirmek gibi pozitif öjenik uygulamaları oluşturmuştur.⁴⁰ Bir başka deyişle, öjeni düşüncesine göre, nesillerin sağlığı açısından önemli olan yalnızca “kalıtsal özellikler” değil, aynı zamanda “çocuk bakımı ve yetiştirilmesi”dir. Bu, öjeni siyasetinin toplumsal sınıf boyutuna işaret eder ve “alt sınıflarda doğumun azalmasını sağlarken, üst sınıflarda çoğalmasını teşvik etme”yi hedefler.⁴¹

İşte bu nokta, öjeninin genetik sağlık, zeka ve karakter arasında bir ilişki kurarak yalnızca ırklar arasında bir hiyerarşi yaratmakla kalmayıp aynı zamanda sağlam bedenlilerle engelliler arasında da ilkin üstün ve ayrıcalıklı kılan bir hiyerarşi yaratmak anlamında sağlam bedenlilik ideolojisiyle paralellik arz ettiği noktalardan biridir. Bunun örneklerini, kalıtımın insanların bedensel ve ruhsal niteliklerini belirleyen en önemli unsur olduğuna, kalıtsal hastalıkların iyileştirilemeyeceğine ve ırkın sağlığını korumanın “üremenin kontrol edilmesi”yle mümkün olabileceğine⁴² inanan 20. yüzyıl Öjeni Hareketi’nin önde gelen isimlerinin özellikle zihinsel engellilere -ki söz konusu isimler metinlerinde “geri zekalı” sözcüğünü kullanmaktadır- ilişkin yaklaşımında görmek mümkündür. Örneğin, “yozlaşma”yı kalıtsal faktörlerle ilişkilendiren Henry Goddard, bütün toplumsal kötülükleri ve hastalıkları zihinsel engellilere atfedip toplumun iyiliği için kısırlaştırılmalarını -ki bunu geçici bir çözüm olarak görmektedir- ve tecrit edilmelerini, kurumlara kapatılmalarını -Goddard için nihai çözüm budur- savunurken, Havelock Ellis -kendisi insan hakları ve özellikle de kadın hakları mücadelesinde lider bir isimdir- onları uygarlığın önünde bir engel, ırkı zehirleyen bir “kötülük” olarak niteler. Zihinsel engelliliği yoksulluk ve yozlaşmayla ilişkilendiren bir diğer isim olan Walter Fernalt da zihinsel engellilerin başkalarına ihtiyaç duymadan kendi işini göremeyen, “parazit” ve “yağmacı” bir sınıf olduğunu, zihinsel engellilik

³⁷ A.g.e., ss. 129-130.

³⁸ Alemdaroğlu, a.g.e., s.416.

³⁹ Arpacı, a.g.e., s. 144.

⁴⁰ Alemdaroğlu, a.g.e., s.418.

⁴¹ A.g.e., s. 417. Öjenik düşüncenin bir boyutunu seçici üreme yöntemiyle gelecek nesilleri iyileştirmek teşkil ederken, diğer boyutunu “yetersiz” (*unfit*) olanların kısırlaştırılması, göçmenlik kısıtlamaları gibi yasa ve uygulamalarla kontrol altına alınması gerektiğinin oluşturduğu unutulmamalıdır (Lombardo, a.g.e.).

⁴² Alemdaroğlu, a.g.e., s.417.

büyük ölçüde “kalıtsal” olduğu için, bazı ailelerin “soyunun tükenmesi” gerektiğini belirterek zihinsel engellilerin evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı çıkar.⁴³ 1920’lerde Öjeni Kayıt Dairesi başkanlığı yapan ve sonrasında Göç ve Yerleşme Komitesinin Uzman Öjeni Sorumlusu olarak atanan Harry Laughlin de 1922’de bir kısırlaştırma kanunu önerir.⁴⁴ Laughlin’in önerdiği modelde, aralarında zihinsel, görme ve işitme engellilerin de yer aldığı kısırlaştırılması gereken “kusurlu” sınıflar arasında epilepsi hastalarına da yer vermesi ve bizzat Laughlin’in kendisinin epilepsi hastası olması son derece çarpıcıdır.⁴⁵ Burada, 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye’deki öjenistlerin de akıl hastalarının ve zihinsel engellilerin devlet ve toplum diğer kesimleri üzerinde yarattığı “ekonomik yük” yanında “ırk temizliği ve gelecek nesillerin sağlığı” açısından ne büyük bir tehlike arz ettiğine dikkat çektiklerini de hatırlatmak yerinde olacaktır.⁴⁶

Öjenizmin ilk temsilcileri için nüfusun azaltılması gereken “sağlıksız” öğeleri arasında diğer bir kesimi yoksulların oluşturduğunu belirtmek gerekir. Çünkü öjenistler de Sosyal Darwincilere paralel biçimde, yoksulluğun kalıtımsal/ırksal olduğunu öne sürmektedir.⁴⁷ Öjenizm, bu noktada da tıbbın da desteğiyle “sağlıklı” ve “sağlıksız” olanı belirlerken yoksulları büyük ölçüde ikinci kategoriye dahil eden sağlam bedenlilik ideolojisiyle örtüşmektedir. Bir başka deyişle, gerek öjenizm gerekse sağlam bedenlilik ideolojisi, yoksullukla engellilik arasında zorunlu denilebilecek bir ilişki -ki bu sorun, sakatların “unutturmakta zorlandıkları bir miras”⁴⁸ olagelmıştır- kurmaktadır. Oysa, Dorothy Roberts’ın sosyo-ekonomik statüdeki gerilemeye paralel olarak sağlığın da kademeli olarak bozulduğunu gösteren araştırmalara referansla da belirttiği gibi, “sağlığı belirleyen en önemli etken sosyal hiyerarşidir.”⁴⁹

Toplumsal statü ve sağlık arasında yakın bir ilişki olduğuna dair kabulün sınıf/ekonomik statü, sağlık, ırk gibi “toplumsal inşalar”ın iç içe

⁴³ David Pfeiffer, “Eugenics and Disability Discrimination”, *Disability and Society*, 9 (4), 1994, pages 481-99. <https://www.independentliving.org/docs1/pfeiffe1.html>

⁴⁴ Roxana Galusca, “Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 250; Pfeiffer, a.g.e.

⁴⁵ Pfeiffer, a.g.e.

⁴⁶ Alemdaroğlu, a.g.e., ss. 416-417.

⁴⁷ Şenel, a.g.e., s. 64.

⁴⁸ Davis, a.g.e., ss. 197-198.

⁴⁹ Dorothy Roberts, “Gen Çağında Sağlığın Sosyal Erdemsizliği: Irk, Engellilik ve Eşitsizlik”, *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı*, der: Jonathan M. Metz & Anna Kirkland, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 96.

geçmesine neden olduğuna işaret eden bir başka isim Roxana Galusca'dır.⁵⁰ Galusca'nın ulus devletin ideolojik temellerinden birisini teşkil ettiğini öne sürdüğü "kurmaca sağlamlık" - Galusca "toplumsal-tarihsel bir inşa" olarak nitelendirdiği bu kavramı Etienne Balibar'ın "kurmaca etnisite" kavramsallaştırmasından hareketle ortaya koymuştur⁵¹- "halkın sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve cinsellik anlayışlarına görünmez ve dile getirilmez sakatlık gösterenlerini yerleştiren kendinden menkul bir ideoloji"yi temsil etmektedir.⁵² Bir başka deyişle, kurmaca sağlamlık, sağlam bedenliler ile engelliler arasında "kendi hiyerarşik sistemini kurma"nın da ötesinde "baskıcı sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve cinsellik yapılarına destek veren etkili bir devlet ideolojisi"dir.⁵³ Galusca'ya göre, kurmaca sağlamlık, ABD'nin ilk ve en büyük göçmen karakolu olan Ellis Adası örneğinde olduğu gibi, bazı durumlarda "ırkçılığı gizleme" ve "ulusal güvenlik ve refah adına onu seferber etmeye" yaramakta ve hatta ulusun temel özellikleri olarak -yurttaşların sağlıklı ve "zinde" olması "ulusun sağlığı"nın temel koşulu olarak görülmektedir- ırk ve etnisiteye ilişkin algıları da "bilimsel olarak şekillendir[mektedir]."⁵⁴ Öyle ki, 19. yüzyıl sonunda Göçmen Bürosu ve Kamu Sağlığı Hizmeti'nin düzenlemeleriyle bir taraftan "yabancı" bedenler "patolojize" edilirken, diğer taraftan "ulusal beden" düzenlenmiş, böylelikle de "ırk, patoloji ve milliyetçilik iç içe geçmiş[tir]."⁵⁵ Daha açık bir deyişle, göç yasaları ve düzenlemeleri ile sağlam bedenlilerle engelliler arasındaki ayrım ırk temelli ayrımlarla çakıştırılmış; "ırk ayrımcılığına maruz kalmış, sakat ve hastalıklı beden" ötekileştirilerek "ırksal saflık" ve "sağlamlık"la karakterize olan Amerikan ulusu için bir tehdit unsuruna, "günah keçisi"ne dönüştürülmüştür.⁵⁶ Bu yanı sıra, ırka ilişkin "sözde nesnel bilimsel bilgiler"e dayanan göç politikaları, öjeni tartışmaları ve uygulamalarıyla da yakından ilişkilidir.⁵⁷ Yalnızca "sağlıklı" beden ve zihinlere sahip göçmenlere ABD'ye giriş izni veren tıbbi yaklaşımla öjeninin "ırk üstünlüğü savunusu" ve "uygunsuz" olanı yok etme çabaları, bazı ırkların "biyolojik" açıdan geri olduğu inancıyla ırklar arasında "beyaz" ve "Avrupalı" olanın en üste, "siyah" ve "Afrikalı" olanın en alta yerleştirildiği bir hiyerarşi oluşturan bilimsel inançları tekrar etmektedir.⁵⁸ Elbette burada bizzat Avrupalılar içerisinde de bir hiyerarşi yaratıldığını, göçmen seçiminde temel ölçütün "biyoloji" olması gerektiğini

⁵⁰ Galusca, a.g.e., s. 253.

⁵¹ A.g.e., s. 244.

⁵² A.g.e., s. 247.

⁵³ A.g.e., s. 245.

⁵⁴ A.g.e., ss. 248-249.

⁵⁵ A.g.e., s. 249.

⁵⁶ A.g.e., ss. 248-249.

⁵⁷ A.g.e., ss. 249-250.

⁵⁸ A.g.e., s. 250.

savunan Laughlin'in geçmesinde önemli rol oynadığı 1924 Johnson-Reed Göç Yasası'nda kuzeybatı Avrupalılar yüceltilirken "geri" -ve "aptal"- olarak tanımlanan güneydoğu Avrupalıların -Asya ve Afrika'dan göçlerin yanı sıra ABD'ye göçünün önemli ölçüde sınırlandırılmasında açıkça görmek mümkündür.⁵⁹ Bütün bunlar, "kurmaca sağlamlı[ğın], göçmenleri değerlendirmek için kullanılan ve ulusun ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf konusundaki tutumlarını şekillendiren hayali bir standart işlevi gör[düğünü]" göstermektedir.⁶⁰ Bunun yanında, sağlık/sağlamlık ve ırk yanında sosyo-ekonomik statünün de göçmenlerin değerlendirilmesinde merkezi bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Burada, sınıfsal kökenle sağlık arasında yakın bir ilişki olduğu varsayılmakta, dolayısıyla "sağlık, ırk ve sınıf gibi toplumsal inşalar" iç içe geçmektedir.⁶¹ Bu çerçevede, yoksulluk, örtük bir biçimde de olsa "zayıf bedenlerle ve zihinlerle" ilişkilendirilmektedir.⁶² Elbette bunda "kamuya yük⁶³ olmaya meyilli" olanları -ki göçmenlerdeki "kusurlar"ı ya da yeti yitimini açığa çıkarmakla yükümlü olan Ellis Adası muayenecileri bunu istedikleri gibi kullanmaktaydı- reddetme amacının da rol oynadığını hatırlatmak gerekir. ⁶⁴ Bu çerçevede, öjeninin sağlam/sağlıklı beden vurgusundan beslenen Ellis Adası muayenecilerinin "kamuya yük olma" tehdidi taşıyanlar için sıkça kullandığı yaftalardan biri "geri zekalılık" olmuştur.⁶⁵ Elbette bunda, zihinsel engelli göçmenleri tespit edip ülkeye sokulmamaları ve ülkeden çıkartılmalarını sağlamak üzere Ellis Adası'na davet edilen Goddard'ın rolü büyüktür.⁶⁶ Avrupa'ya ziyareti sırasında tanıştığı Alfred Binet'in zeka testini⁶⁷ "zihinsel kusurlar"ı tespit etmek için kullanan⁶⁸

⁵⁹ A.g.e., ss. 250-251.

⁶⁰ A.g.e., s. 263.

⁶¹ A.g.e., ss. 252-253.

⁶² A.g.e., s. 255.

⁶³ Burada engellilerin kamuya yük olarak algılanır hale gelmesinin, sanayi kapitalizminin ve ücretli emeğin ortaya çıkışı ve engellilerin üretim sürecinden dışlanmasıyla ilişkili olduğu hatırlatılmalıdır (Brendan Gleeson, "Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss.373-374; Michael Oliver, "Sakatlığın İdeolojik İnşası", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 230.

⁶⁴ Galusca, a.g.e., ss. 256-258.

⁶⁵ A.g.e., ss. 258-260.

⁶⁶ A.g.e., ss. 259-260.

⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında ordudaki askerlere de uygulanan Binet testinin sonuçlarını yorumlayan Goddard, ülkenin yarısının 13 yaş ve/veya altı bir zekaya sahip olduğunu; "ortalama" -ya da ortalamanın altında- zekaya sahip insanların karar alma mekanizmalarında yer aldığı hiçbir toplumun varlığını sürdüremeyeceğini, bu nedenle de karar alma mekanizmalarının "daha zeki yurttaşlar"a bırakılması gerektiğini belirterek demokrasi karşıtı bir tutum sergilemekteydi (Braddock ve Parish, a.g.e., ss. 139-140).

Öjeni ve Sağlam Bedenlilik
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU

Goddard'ın Ellis Adası incelemesi, Doğu Avrupalıların "ırksal açıdan geri" olduğunu -ve Amerikan ulusuna "tehdit" oluşturduğunu⁶⁹ "geri zekalılık" açısından en yüksek oranın %87 ile Rus göçmenlerde bulunduğunu, Yahudilerin %83 ile ikinci sırada geldiğini, onları Macarlar ve İtalyanların takip ettiğini öne sürmekteydi.⁷⁰ Bütün bunlar, Güney ve Doğu Avrupa'lı göçmenlerin sayısının kısıtlanmasıyla sonuçlanmış, sınır kapılarında yapılan zeka testleri sonucunda "zeka geriliği" gerekçesiyle sınır dışı edilen göçmenlerin oranı 1913'te %350 artarken bu oran bir yıl sonra %570'e yükselmişti.⁷¹

Tıbbın da yardımıyla ırk ile yeti yitimi arasında kurulan bu ilişki, bir yandan ırkçı klişelere ve ırksal sınıflandırmalara sözde bilimsellik kazandırıp pekişmesine yol açarken, diğer yandan yurttaşlığı "sağlamlık" ve sağlam bedenlilik ölçütlerine göre, yurttaş olanı da "hastalıklı," "kusurlu," "ırksal açıdan geri" olana karşıtlık içerisinde tanımlamıştır.⁷² Bütün bunlar sonucunda, "[p]atolojize edilmiş göçmen kimliği, türdeş ulusal kimliği bozan ve ulusal normatiflik ve sağlam bedenlilik değerlerini alt üst eden istikrar bozucu bir güç olarak ortaya çık[mıştır]."⁷³ Zaten göçmenlerin Amerikan ulus devletinin bir mensubu olabilmesi için ilk koşulun "fiziksel ve bilişsel sağlamlıklarını kanıtlamak" olması da yurttaşlığın sağlam bedenlilikle malul olduğunun ispatıdır.⁷⁴ Galusca'nın da belirttiği gibi, "ideal bir devlet," daima kendi ulusunun "ahlaki, fiziksel ve entelektüel diriliğini sürdürecektir" sağlam bedenli/sağlıklı yurttaşlar üretmeyi -ve bununla uyumlu bir biçimde, sınır kapılarını yalnızca "sağlıklı" göçmenlere açmayı- tahayyül eder. Bu nedenledir ki, "sağlamlık ve sağlık ne pahasına olursa olsun savunulması gereken tevarüs edilmiş özellikler olarak gösterili[r]"⁷⁵ ve ulus devletler sağlık, halk sağlığı ve sağlamlık konusundaki hassasiyetlerini "milli çıkar"la ilişkilendirip "ilerleme"nin temel koşullarından biri olarak sunarken,⁷⁶ "beden ve ruh hijyeni"ni de yurttaşlar için bir "ahlaki yükümlülüğe" dönüştürür.⁷⁷

⁶⁸ Pfeiffer, a.g.e.

⁶⁹ Galusca, a.g.e., s. 259.

⁷⁰ A.g.e., s. 260.

⁷¹ Gould, 1981'den aktaran Braddock ve Parish, a.g.e., s. 139.

⁷² Galusca, a.g.e., ss. 260-263.

⁷³ A.g.e., s. 261.

⁷⁴ A.g.e., s. 260.

⁷⁵ A.g.e., s. 263.

⁷⁶ Arpacı, a.g.e., s. 138.

⁷⁷ A.g.e., s. 132.

Yeni Öjeni

Her ne kadar Nazizmin negatif öjeni uygulamalarından⁷⁸ sonra öjenizm -ve ırkçılık- büyük ölçüde taraftar kaybetmişse de günümüzde özellikle üreme ve genetik teknolojilerine temel teşkil eden “yeni” bir öjeni türünün ortaya çıkışından söz edilmektedir.⁷⁹ *Newgenics* olarak da adlandırılan “yeni öjeni,” bir yandan insan türünü iyileştirmeye, diğer yandan engelliliği ortadan kaldırmaya yönelik “tıbbi, siyasal ve toplumsal pratikler” dizisini tanımlamaktadır.⁸⁰ Günümüzde öjeninin açıkça reddedilmesinin ve telaffuz edilmemesinin Nazizmin “negatif öjeni” uygulamalarından kaynaklandığını öne süren Davis -ki ona göre, Hitler’in öjeni politikası İngiliz ve Amerikalı öjeni uzmanlarının teorilerinin hayata geçirilmesinden başka bir şey değildir-⁸¹ ABD ve İngiltere’deki örgütler tarafından aynı kökten gelen “genetik” sözcüğünün öjeni yerine kullanılmaya başlandığını belirterek günümüzde öjeninin “insan soyunu ilerletmek” ve “genetik kusurları ortadan kaldırmak” hedefinde ortaklaşan “doğum öncesi tarama” ve “genetik mühendisliği” olmak üzere iki kanaldan yürütüldüğüne dikkat çekmektedir.⁸² Rosemarie Garland-Thomson da sağlam bedenlilik ideolojisinin hayatın bütün alanlarını biçimlendirdiği ve “acı”yla özdeşleştirilen engelliliğe tahammülün olmadığı günümüz toplumlarında karşılaştığımız “sözde doktor yardımlı intihar ve ötenazi,”⁸³ doğum öncesi testler ve genetik testler gibi uygulamaların “öjeni girişimi” olarak

⁷⁸ Nazi Almanyası tarafından 1933’te Californiya’nın programı model alınarak hazırlanan öjeni kısırlaştırma yasasıyla çoğu kurumlarda kalan 300.000-400.000 civarında insan -çoğunluğu “geri zekalı” olduğu gerekçesiyle- zorla kısırlaştırılmıştır. 1939-1945 yılları arasında 200.000-275.000 civarında fiziksel ve zihinsel yeti yitimi olan insan ötenaziyle öldürülmüştür. Ancak engelli bireylerin kısırlaştırılmasına yönelik düzenleme ve uygulamalar, ABD ve Almanya’yla sınırlı değildir. 1930-1954 arasında 8627 insanı kısırlaştıran Danimarka ve yalnızca 1948 yılında 2278 kişiyi kısırlaştıran İsveç de bu ülkeler arasında yer almaktadır (Trombley, 1988’den aktaran Braddock ve Parish, a.g.e., s. 142).

⁷⁹ Hume, a.g.e.

⁸⁰ “What is Newgenics?” <https://eugenicsnewgenics.com/2014/05/14/what-is-newgenics/>

⁸¹ Davis, a.g.e., s. 198.

⁸² Lennard J. Davis, “Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011b, s. 510.

⁸³ Longmore, yardımlı intiharın bir “tercih,” bir “kişisel özerklik edimi” olmaktan çok -ki bu sözcükler, “zorlama”yı örtbas etmek için seçilmiştir ve “son kertede” ekonomik çıkarları da içeren öjenik hedefleri gizlemektedir- “umutsuzluk ürünü bir edim,” “sahte bir özgürlük” ve “düzmece bir özerklik” olduğunu belirtir (Paul K. Longmore, “Direniş: Sakat Hakları Hareketi ve Yardımlı İntihar”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 474).

değerlendirilebileceğini, “sakatlığı ortadan kaldırma” projesi olarak gündeme getirilen bu uygulamaların “sakat kişileri ortadan kaldırma programı”na dönüştüğünü belirtir.⁸⁴ Bu nedenledir ki, genetik mühendisliğinde yaşanan gelişmeler belirli insan gruplarını yok etmek için kullanılmıyor olsa da engelliler için bir “tehdit” olarak algılanmaktadır. Nitekim, engelli hakları savunucuları, söz konusu uygulamaların teşvik edilmesinde “öjenik değerler”in oynadığı role dikkat çekerek, öjeninin özellikle engelli kadınlara çocuk sahibi olmamaları için uygulanan baskıda ve engelli olmayan kadınların doğum öncesi testler yaptırarak fetusta herhangi bir “anormallik” tespit edildiğinde gebeliği sonlandırmaya teşvik edilmesinde -ki bu durum, “acı” ve “sıkıntı”yla özdeşleştirilen engelli bir hayatın yaşanmaya değer olmadığı şeklindeki önyargıyı pekiştirmektedir- devreye girdiğine dikkat çekmektedir. Burada verilen mesaj, engelli bir çocuğa sahip olma ihtimalinin, anne baba adaylarının çoğu için kabul edilebilir olmadığı ve fetusta bir engellilik durumu tespit edilmesine rağmen hamileliği sürdürmenin toplumsal olarak da kabul edilemez olduğudur. Yeni teknolojiler, “mükemmel bebekler” vurgusuyla aslında kusurları/engelleri olan fetusların elimine edilmesiyle engelliliğin ortadan kaldırılabileceğinin⁸⁵ -ve kaldırılması gerektiğinin- mesajını vermektedir. Bu ise, “engelliliğin doğal olarak kötü bir şey olduğu” yönündeki (erken) öjeni algısının “modern” versiyonundan başka bir şey değildir.⁸⁶ Bu nedenledir ki, bu tür uygulamalar çoğu kez “öjeni ideolojisinin uygulamaları” -ya da feminist bir biyolog olan Evelyn Fox Keller’ın ifadesiyle “normallik öjenisi”- olarak eleştirilmektedir.⁸⁷

Kanadalı Engelli Hakları Konseyi (*Canadian Disability Rights Council*, CDRC), toplumsal bağlamını göz ardı ederek üreme teknolojileriyle engelliliğin elimine edilmesi gerektiğini vurgulamanın, kaynakların engelliliğe yol açan çevresel etkenleri ortadan kaldırmak ve engellilere destek sağlamak için kullanılmasının önüne geçilmesi, engelliliğin “toplumsal bir inşa” olduğunun ve engellilere yönelik baskıda toplumsal yapıların rolünün göz ardı edilmesi ve engellilik korkusuyla karakterize olan tutum ve pratikleri pekiştirmesi gibi “yıkıcı” etkileri olduğuna dikkat çekmektedir.⁸⁸ Her şeyden önce, doğum ve implantasyon öncesi genetik teşhis, çözülmesi gereken sorunun -engelliliğe

⁸⁴ Rosemarie Garland-Thomson, “Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der.: Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı ve Yıldırım Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 533-534.

⁸⁵ Oysa unutulmamalıdır ki, sakatlıkların önemli bir kısmı genetik olmaktan ziyade kaza, hastalık ya da yaşlılıktan kaynaklanmaktadır.

⁸⁶ Hume, a.g.e.

⁸⁷ Garland-Thomson, a.g.e., s. 534.

⁸⁸ Hume, a.g.e.

tıbbi yaklaşımla paralel olarak- engellilere yönelik toplumsal baskı ve ayrımcılıktan ziyade bizzat engelliliğin/engelli bedeninin kendisi -yani fizyolojik sınırlamalar- olduğu şeklindeki yaygın görüşü pekiştirdiği ve sorunun çözümünü engelli bedenleri -ya da genetik testlerle tespit edilen engelle yol açacak özellikleri- “bertaraf etme”de aramaya yöneltip dikkati “engelli çocuk sahibi olmayı sakıncalı kılan sosyal düzenlemelerden, resmi politikalarından ve kültürel normlardan” uzaklaştırdığı için -bilhassa engelli hakları aktivistleri tarafından- eleştirilmiştir.⁸⁹ Bir diğer eleştiri, genetik testlerle tespit edilen bir genetik hastalığı olan embriyoların ayıklanmasının yalnızca engellilerin karşı karşıya kaldığı toplumsal engelleri göz ardı etmekle kalmayıp aynı zamanda onların hayatını değersizleştirdiği yönündedir.⁹⁰ Bu değersizleştirme, engellilerin hayatının zevkten uzak ve acı ve sıkıntılarla dolu olduğu, engelliliğin yaşamın kalitesini azaltan ve engelli bireyi topluma yük haline getiren bir unsur olduğu, engelli bir çocuk yetiştirmenin “istenmeyen” bir deneyim olduğu ve seçici kürtajın anneleri “engelli bir çocuk büyütmenin yükünden kurtaracağı,” hatta engelliler için daha da “aşağılayıcı” olan bazılarının doğmayı, yaşamayı hak etmeyecek kadar “kusurlu” olduğu şeklindeki önyargılardan kaynaklanmaktadır.⁹¹ Bu durum, aynı zamanda, belirli genetik özelliklerin istenen bir hamileliği sonlandırmak⁹² veya bir embriyonun seçilme ihtimalini ortadan kaldırmak için yeterli bir neden olarak görülmesinden dolayı henüz anne karnında başlayan bir ayrımcılığa neden olmaktadır.⁹³ Bunun yanında, üreme genetiği ve yaygın doğum öncesi testler, çocuklarının genetik uygunluğunu sağlama ve “doğru” genetik kararları alma sorumluluğunu annelere yüklemekte ve “genetik testleri sorumlu anneliğin önemli bir unsuru”

⁸⁹ Parens ve Asch, 2007, s. 13’den aktaran Roberts, a.g.e., ss. 91-92.

⁹⁰ A.g.e., s. 84.

⁹¹ Marsha Saxton, “Disability Rights and Selective Abortion”, *Abortion wars: A half century of struggle*, der. R. Solinger, University of California Press, Berkeley, CA 1997, ss. 374-395.

⁹² Doğum öncesi genetik testler nedeniyle sonlandırılan hamileliklerin çoğunun gerekçesi “ciddi durumlar” olagelmışken, tıbbi uzmanların belirttiğine göre daha basit “anormallikler” nedeniyle de kürtaj olma eğilimi artış göstermektedir. Bu durum, fetüslerdeki “anormallikler” nedeniyle sonlandırılan gebeliklerdeki artışın, bilinçli bir tercihe ya da gerçek engellilik deneyimine ilişkin tarafsız/önyargısız bilgiden ziyade engelliliğe ilişkin “korku” ve “cehalet”e dayandığını göstermektedir (Hume, a.g.e.). Tam da bu nedenle, seçici kürtaj konusu, kadınların kendi bedenlerini kontrol hakkı konusunda ortaklaşmakla birlikte, seçici kürtajı bir tür öjeni olarak nitelendirerek ona karşı çıkan engelli hakları hareketi ile feminist hareket arasındaki temel fikir ayrılıklarından biri olarak nitelendirilmektedir (Keith Sharp & Sarah Earle, “Feminism, Abortion and Disability: irreconcilable differences?” *Disability and Society*, 17, no. 2 (2002): 137-145

http://oro.open.ac.uk/12756/1/Feminism%2C_Disability_and_abortion.pdf

⁹³ Roberts, a.g.e., s. 92.

olarak görmelerine yol açmaktadır.⁹⁴ Bu nedenle, bir kadın için “mükemmel bebekten daha azı”nı dünyaya getirmek yalnızca “toplumsal ve ekonomik olarak istenmeyen” bir durum değil, aynı zamanda “sorumsuz” bir davranış olarak nitelendirilmektedir.⁹⁵ Ayrıca çocuk sağlığını geliştirmek için genetik seçme teknolojilerine duyulan bu güvenin, kadın ve engelli haklarının ilerlemesine ket vurabileceği de dikkat çekilen bir başka noktadır.⁹⁶

Özetlemek gerekirse, yeni öjeni düşüncesi, üreme teknolojileri ve genetik mühendisliğinde yaşanan gelişmelerle sağlıklı/sakatlığı olmayan bireylerin dünyaya getirilebileceği ve onarılamayacak kusurlar söz konusu olduğundaysa gebeliğin sonlandırılabilirliği düşüncesinden yola çıkarak sağlıklı/sağlam bedenli bireylerden müteşekkil toplumların yaratılabileceği şeklindeki eski öjenik inancı yinelemektedir. Oysa “sağlıklı,” “normal,” “anormal” ve “engelli” olan, sağlam bedenlilik ideolojisi çerçevesinde belirlenmektedir ve zihnen ve bedenlen sağlıklı/sağlam bedenli bireylerden oluşan bir toplum yaratma çabası, engellilikten korkan ve yeterince uzun yaşadıklarında birtakım nedenlerle gelecekte engelli olması kuvvetle muhtemel olan sağlam bedenliler lehinedir. Bu tespitten yola çıkan engelli hakları savunucuları, bu durumu değiştirmek ve engelliler için eşitliği sağlamak üzere, söz konusu teknolojilerin tanıtım ve uygulamalarının engelli kadın ve erkeklerin “onur, saygı ve eşitlik” taleplerini destekleyecek ve teşvik edecek şekilde gerçekleştirilmesi; yeni teknolojilere ilişkin sağlık politikalarında hem engelli hem de engelli olmayan kadınların üreme özerkliğini garanti altına alacak feminist bir perspektif benimsenmesi ve ihtiyacı olan herkese eşit şekilde baskıcı ve önyargılı olmayan bir üreme sağlığı danışmanlığı hizmeti verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁹⁷

Sonuç

Her ne kadar insanların görünür fiziksel özelliklerine, bilhassa doğuştan gelen ve değiştirilemez özelliklerine dayanarak yapılan sınıflandırmalar nesnel ve bilimsel olma iddiasıyla yola çıkmış olsalar da bu tür sınıflandırmaların genellikle değer yargılarıyla yüklü olup kültürel kalıpyargılara dayandığı ve daha genel sosyo-ekonomik ve siyasal çıkarlar çerçevesinde belirlendiği aşikardır. Bu açıdan bakıldığında, “kalıtsal” olduğu öne sürülen birtakım özelliklerden yola çıkarak insanlar arasında hiyerarşi

⁹⁴ A.g.e., s. 93.

⁹⁵ Hume, a.g.e.

⁹⁶ Roberts, a.g.e., s. 94.

⁹⁷ Hume, a.g.e.

yaratan ve “üstün” ve “sağlıklı” addedilenlerin çoğalmasını, engellilerin de dahil edildiği “zayıf,” “aşağı” olarak nitelendirilenlerin üremesinin engellenmesi ya da ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürerek ırkın/soyun ıslahını amaçlayan öjenizm, “normal,” “sağlıklı,” “sağlam bedenli” olanı “üstün” olarak nitelendirip “normdan sapan,” “kusurlu,” “eksik,” “engelli” olanı ötekileştirip ilkini “ayrıcalıklı,” ikincisini ise ona “tabi” kılan bir hiyerarşi yaratan sağlam bedenlilik ideolojisiyle paralellik arz etmektedir. Her ikisi de engelliliği aşılması ve tedavi edilmesi gereken kusurlar olarak görüp, fiziksel ve zihinsel olarak “sağlam bedenli” yurttaşlardan müteşekkil bir toplum oluşturma hedefinde ortaklaşmaktadır. Bunun gerisinde, sosyo-ekonomik ve siyasal çıkarlar kadar, bilimsel gelişmelerden beslenen “bedenin kusursuzlaştırılabileceği” ve “acı”dan ve “sıkıntı”dan kaçınılabileceğine duyulan inanç ve engellilikten duyulan korku da yatmaktadır. Kuşkusuz, acıyı, hastalığı ve sakatlığı önlemek “insani bir toplumsal amaç”tır.⁹⁸ Burada sorun, acı ve sıkıntının engellilikle özdeşleştirilerek engelli yaşamların değersizleştirilmesi ve engellilere yönelik baskı ve ayrımcılığın pekiştirilmesidir.⁹⁹ Unutulmamalıdır ki, engellilik toplumsal bir inşadır ve engeli yaratan, sakatlayıcı çevre ve yapılar ve engellilere yönelik önyargılardır. Bu engelleri ortadan kaldırmak, engelliliği bir “kusur” ya da “eksiklik” değil, kabul edilmesi ve saygı duyulması gereken bir farklılık olarak görmekle mümkündür.

⁹⁸ Garland-Thomson, a.g.e., s. 533.

⁹⁹ Tobin Siebers, “Acı Adına”, *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı*, der. Jonathan M. Metz & Anna Kirkland, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 228-231.

Öjeni ve Sağlam Bedenlilik
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU

KAYNAKÇA

- Alemdaroğlu, A. (2002). Öjeni Düşüncesi. Tanıl Bora & Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik* (414-421). İstanbul: İletişim.
- Arpacı, M. (2014). Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946). *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 17, Bahar, 129-156.
- Aytemur-Sağiroğlu, N. (2017). Sağlam Bedenlilik İdeolojisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 148-168.
- Braddock, D. L. ve Parish, S. L. (2011). Sakatlığın Kurumsal Tarihi. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (101-186). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Davis, L. J. (2011a). Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (187-208). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Davis, L. J. (2011b). Kimlik Siyasetinin Sonu ve Dismodernizmin Başlangıcı: İstikrarsız Bir Kategori Olarak Sakatlık Üzerine. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, (501-520). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Galusca, R. (2011). Kurmaca Sağlamlıktan Ulusal Kimliğe: Ellis Adası’nda Sakatlık, Sağlık Muayenesi ve Kamu Sağlığı Düzenlemeleri. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (243-265). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Garland-Thomson, R. (2011). Sakatlığın Dahil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (521-548). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi? Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (363-384). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, F. (1996). “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito*, 6-7, 117-122.
- Longmore, P. K. (2011). Direniş: Sakat Hakları Hareketi ve Yardımlı İntihar. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, (453-480). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Oliver, M. (2011). Sakatlığın İdeolojik İnşası. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (227-242). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, S. (2003). *İrkçılık*. İstanbul: Bulut Yayınları.

- Roberts, D. (2017). Gen Çağında Sağlığın Sosyal Erdemsizliği: Irk, Engellilik ve Eşitsizlik. Metz, J. M. & Kirkland, A. (Der.), *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı* (83-96). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saxton, M. (1997). Disability Rights and Selective Abortion. R. Solinger (Der.), *Abortion wars: A half century of struggle* (374-395). Berkeley, CA: University of California Press.
- Siebers, T. (2011). Teoride Sakatlık: Toplumsal İnşacılıktan Bedenin Yeni Gerçekçiliğine. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı & Yıldırım Şentürk (Der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, (81-98), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Siebers, T. (2017). Acı Adına. Metz, J. M. & Kirkland, A. (Der.), *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı* (228-241). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şenel, A. (1993). *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*, Ankara: Bilim ve Sanat.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Galton, F. (1909). *Essays in Eugenics*. London: The Eugenics Education Society. <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/1004/Essays%20in%20Eugenics%20-%20Galton%20-%20Part%201.pdf;jsessionid=8CC637DA3C9B33DFDB8ADBC20262291?sequence=1> (Erişim Tarihi: 12. 09. 2020).
- Hume, J. (1996) "Disability, Feminism and Eugenics: Who has the right to decide who should or should not inhabit the world?" Women's Electoral Lobby National Conference, University of Technology, Sydney, 26 Ocak 1996. wwda.org.au/issues/eugenic/eugenic1995/eugen/ (Erişim Tarihi: 14. 07. 2020).
- Lombardo, P. A. "Disability, Eugenics and the Culture Wars". Saint Louis University Journal of Health Law & Policy, 2(1), 57-79. https://www.slu.edu/law/academics/journals/health-law-policy/pdfs/issues/v2-i1/lombardo_article_0.pdf (Erişim Tarihi: 14. 07. 2020).
- Pfeiffer, D., 1994, "Eugenics and Disability Discrimination", *Disability and Society*, 9 (4), ss. 481-499, <https://www.independentliving.org/docs1/pfeiffe1.html> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Sharp, K. and Earle, S. (2002). Feminism, Abortion and Disability: irreconcilable differences? *Disability and Society*, 17(2) pp. 137-145 [http://oro.open.ac.uk/12756/1/Feminism%2C Disability and abortion.pdf](http://oro.open.ac.uk/12756/1/Feminism%2C%20Disability%20and%20abortion.pdf) (Erişim Tarihi: 19. 09. 2020).
- "What is Newgenics?" <https://eugenicsnewgenics.com/2014/05/14/what-is-newgenics/> (Erişim Tarihi: 12. 09. 2020)

Öjeni ve Sağlam Bedenlilik
Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU